

УДК 373.015.31:502

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/49-2-22>**Микола ПАНТЮК,***orcid.org/0000-0001-7336-6714*

доктор педагогічних наук,

професор кафедри педагогіки та методики початкової освіти,

проректор з наукової роботи

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) *Pantjuk.m@gmail.com***Лілія СТАХІВ,***orcid.org/0000-0001-8939-3928*

кандидат педагогічних наук, доцент

кафедри педагогіки та методики початкової освіти

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) *liliastahiv@ukr.net***Василь СТАХІВ,***orcid.org/0000-0002-8393-1120*

кандидат біологічних наук,

доцент кафедри біології та хімії

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) *vasylstakhiv@ukr.net***Сузанна ВОЛОШИН,***orcid.org/0000-0003-0443-1679*

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри біології та хімії

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) *suzannavoloshun@ukr.net*

ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ЗА ЕКОЦЕНТРИЧНОЮ ПАРАДИГМОЮ

У статті розкрито проблему екологічного виховання учнів молодшого, середнього та старшого шкільного віку у закладах загальної середньої освіти. Висвітлено зміст, форми та методи екологічного виховання за новою – екоцентричною парадигмою, яка набула актуальності у зв'язку з екологічною катастрофою, що склалася на планеті Земля. Цю проблему простудійовано у контексті аналізу нормативно-правової бази, зокрема Закону України «Про освіту», Концепції Нової української школи, Концепції національного виховання дітей та молоді, Державного стандарту початкової освіти, Державного стандарту базової середньої освіти та низки програм, за якими здійснюється освітній процес у закладах загальної середньої освіти. Розкрито зміст низки стереотипів екологічного виховання учнів, на основі яких сформувалася антропоцентрична парадигма, згідно з якою людина розглядалася, як володар, цар, відбувався поділ на красиві і потворні рослини і тварини, шкідливі й нешкідливі, безпечні й небезпечні. Запропоновано нові підходи у здійсненні освітнього процесу з метою формування в учнів екологічного мислення, екологічної культури та їх екологічно доцільної поведінки у природі. Акцентовано на таких важливих формах здійснення екологічного виховання за екоцентричною парадигмою, як екскурсії та прогулянки у природу, заняттях на екологічній стежині, заняттях-квестах, та заняттях милування природою, а також методах пізнання природи – евристичних бесідах, рольових іграх, конкурсах, вікторинах, проєктах тощо.

Також акцентовано на новому виді діяльності школярів у природі – роботі на екологічній стежині, на якій важливе місце займають заняття-квести та заняття-милування природою, а також проведенні низки виховних заходів екологічного спрямування як важливих складових позакласної роботи у закладах загальної середньої освіти відповідно до Концепції Нової української школи. Доведено, що усі перелічені форми та методи екологічного виховання школярів за нової екобіоцентричною парадигмою є необхідними важливими умовами у формуванні відповідального їх ставлення до об'єктів живої чи неживої природи.

Ключові слова: екологія, екологічне виховання, учні молодшого віку, учні середнього шкільного віку, учні старшого шкільного віку, заклади загальної середньої освіти, антропоцентрична парадигма, екоцентрична парадигма.

Mykola PANTIUK,
orcid.org/0000-0001-7336-6714
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor at the Department of Pedagogy and Methods of Primary Education
Vice-Rector for Research
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) pantyuk.m@gmail.com

Liliya STAKHIV,
orcid.org/0000-0001-8939-3928
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Pedagogy and Methods of Primary Education Department
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) liliastahiv@ukr.net

Vasyl STAKHIV,
orcid.org/0000-0002-8393-1120
Candidate of Biological Sciences,
Associate Professor at Department of Biology and Chemistry
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) vasylstakhiv@ukr.net

Suzanna VOLOSHIN,
orcid.org/0000-0003-0443-1679
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at Department of Biology and Chemistry
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) suzannavoloshun@ukr.net

ENVIRONMENTAL EDUCATION AMONG STUDENTS IN GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS ACCORDING TO THE ECOCENTRIC PARADIGM

The article reveals the problem of environmental education among primary, secondary, and senior school-age students in general secondary education institutions. The content, forms, and methods of environmental education according to the new - ecocentric paradigm, which became relevant due to the ecological catastrophe which has occurred on the planet Earth, are highlighted. This problem was studied in the context of the legal framework analysis, including the Law of Ukraine "On Education", The Concept of the New Ukrainian School, the Concept of National Education of Children and Youth, the State Standard of Primary Education, the State Standard of Basic Secondary Education and several programs implemented in general secondary education institutions. The content of several stereotypes in environmental education of students is revealed, based on which the anthropocentric paradigm was formed, according to which man was considered as a ruler, king, there was a division into beautiful and ugly plants and animals, harmful and harmless, safe and dangerous. New approaches in the educational process implementation aimed at forming students' ecological thinking, ecological culture, and their ecologically appropriate behavior in nature are proposed. Such important forms of environmental education according to the ecocentric paradigm, as excursions and walks in nature, classes on the ecological trail, classes-quests, and classes in nature, as well as methods of learning about nature - heuristic conversations, role-playing games, pro-games, competitions, etc. were emphasized.

Emphasis is also placed on a new type of activity of schoolchildren in nature – work on the ecological trail, where an important place is occupied by classes-quests and classes-admiration of nature, as well as a number of educational activities of environmental orientation as important components of extracurricular activities in general secondary education New Ukrainian school. It is proved that all the listed forms and methods of ecological education of schoolchildren according to the new ecobiocentric paradigm are necessary important conditions in the formation of their responsible attitude to objects of living or inanimate nature.

Key words: ecology, environmental education, primary school students, middle school students, senior school students, general secondary education institutions, anthropocentric paradigm, ecocentric paradigm.

Постановка проблеми. Сьогоднішня тема семінару є надзвичайно актуальною, оскільки вона пов'язана із кризовою екологічною ситуацією, яка склалася на сьогодні в Україні, і причиною якої

виступає людська екологічна безграмотність, яка породжує поняття «нігілізм» як світогляд, що ставить під сумнів усі загальноприйняті принципи, норми моральності й цінності (Рибалко, 2017).

У зв'язку з цим, починаючи зі сім'ї, перебування дітей у закладах дошкільної, а згодом – загальної середньої, профільної, передвищої чи вищої освіти має здійснюватися природоохоронне виховання, формуючи в дітей дошкільного та молодшого, середнього й старшого шкільного віку чи вже у зовсім зрілому віці екологічне та критичне мислення, екологічну культуру та екологічно доцільну поведінку, у якому куточку природи вони б не перебували – в садку, сквері, в лісі, на озері чи річці – наодинці чи в колективі. Тому ми повністю погоджуємося із сучасними науковцями в тому, що такий процес має бути не лише свідомим й цілеспрямованим, а й неперервним впродовж усього життя кожного громадянина, який несе відповідальність за долю свого краю зокрема та Планети Землі в цілому (Мороз, 2006; Ліннік, 2010).

Сьогодні ідеї екологічного виховання чітко окреслені в сучасній нормативно-правовій базі, зокрема державних освітніх документах, прийнятих урядом впродовж останніх років: Концепції «Нова українська школа» (2016 р.) ([https://on.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkol.](https://on.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkol)), Законі України «Про освіту» (2017 р.) (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>), Державному стандарті початкової освіти (<http://nus.org.ua/articles/uryad-zatverdvy-novuy-standart-pochatkovoyi-osvity-shho-tse-oznachaye/>), Державному стандарті базової середньої освіти (<https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazo>), Концепції національного виховання дітей та молоді (2018 р.) та низки навчальних програм (<https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednyaosvita/navchalniprogrami/navchalni-programi-dlyapochatkovoyi-shkoli>).

Так, детальний аналіз Типових навчальних програм для закладів загальної середньої освіти І ступеня, укладених відповідно до Держстандарту початкової освіти, затвердженому 21 лютого 2018 р., Типових освітніх програм відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти (5–9 класи Нової української школи) засвідчує, що у цих документах акцентовано на формуванні в учнів низки компетентностей, зокрема й екологічних. У них зазначено, що таке завдання може бути вирішене завдяки правильній організації навчальних занять інтегрованих курсів (у початкових класах – це курси «Я досліджую світ» («Нова українська школа» авторів О.Савченко чи Р.Шияна), «Я пізнаю світ» («Інтелект України»), «Навколишній світ» («Вальдорфська педагогіка») «Всесвіт» («На крилах успіху»); у 5-6 класах – це «Природничі науки», «Пізнаємо природу», «Довкілля»),

відповідно до дев'ятих освітніх галузей, в т.ч. й природничої, яка займає вагоме місце серед мовно-літературної, математичної, соціальної та здоров'язбережувальної, громадянської та історичної, технологічної, інформатичної, мистецької та фізкультурної (<https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednyaosvita/navchalniprogrami/navchalni-programi-dlyapochatkovoyi-shkoli>).

Акцентуємо й на тому, що формування екологічних компетентностей, екологічної культури та доцільно екологічної поведінки в природі дітей молодшого, середнього та старшого шкільного віку є особливо необхідним процесом, оскільки, як зазначалося нами вище, Україна опинилася в екологічній катастрофі. Тому сучасні школярі мають бути глибоко екологічно обізнані та екологічно свідомі, мають мати такі екологічні знання, які б допомагали їм екологічно, критично та системно мислити, оскільки в цьому полягають наскрізні уміння, якими мають оволодівати школярі за час навчання в закладах загальної середньої освіти.

З цієї метою робота вчителя початкових класів, вчителя біології у контексті окресленої проблеми має стати систематичною, системною та цілеспрямованою (Байбара, 1998; Біда, 2000). І справитися з цим непростим завданням допоможе нова парадигма екологічного виховання, яка стала прерогативою і з кожним днем набуває особливого поширення, назва якої – «екоцентрична парадигма».

Аналіз досліджень. Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що нині між метою і завданнями екологічного виховання учнів, зокрема й молодших школярів, та його змістом існують певні протиріччя, які проявляються як у виборі об'єктів, так і застосуванні відповідних методик та практик. І суть цих суперечностей (парадоксів) полягає в тому, що мета і завдання екологічного виховання базуються на новій екологічній парадигмі, яка дістала назву «біо(еко)центризм», а зміст і методики підбираються ще у відповідності до старої парадигми – «антропоцентризму». Це підтверджують сучасні наукові доробки таких вчених, як Тетяни Байбари (Байбара, 1998), Олени Біди (Біда, 2000), Олени Ліннік (Ліннік, 2010), Надії Горопахи (Горопаха, 2012), Ганни Руснак (Руснак, 2003) та ін. Цим умотивовуємо актуальність нашої розвідки.

Мета статті – виявити особливості виокремлених парадоксів, акцентувати на формах та методах екологічного виховання учнів за новою екоцентричною парадигмою, яка суттєво відрізняється від антропоцентричної, що має відійти у минуле.

Виклад основного матеріалу. Детальний аналіз науково-методичної, психолого-педагогічної літератури та сайтів Інтернету дозволяє виокремити поняттєво-категоріальний тезаурус. Зокрема, зазначаємо, що слово «*екологія*» складається з двох частин: «еко», що означає – будинок, і logos – загальновідомо – вчення, наука (Горопаха, 2012). Відповідно до нього «*екологічне виховання*» виступає важливим психолого-педагогічним процесом, спрямованим на формування у людини знань наукових основ природокористування, необхідних переконань і практичних навичок, певної орієнтації та активної життєвої позиції в галузі охорони, збереження і примноження природних ресурсів (Рибалко, 2017).

Отже, оскільки слово «еко» означає «будинок», ми наголошуємо у цьому сенсі, що будинком є ціла Планета Земля, тому жителі її мають дбати про його чистоту – прибирати, не засмічувати, щоб наступним поколінням залишався не «армагедон», а збереглася уся цінність природного довкілля. З цього приводу сьогодні побутують прислів'я, які варті особливої уваги і передачі їх наступним поколінням, а саме: «Бережім природу для людського роду» або «Земля – наш дім, чисто має бути в ній».

Зауважуємо, що різноманітних маленьких будиночків у великому будинку нашої Планети є безліч. Зокрема, звертаємо увагу на Ліс як триповерхову оселю, у якій першим поверхом є трав'яниста рослинність, другим – кущі, а третім поверхом виступають дерева; у свою чергу кожен кущик чи дерево слугує будинком для птахів, комах чи звірів. З цією метою підрастаюче покоління має усвідомлювати, що в ліс потрібно заходити, як у «храм», як у «гості до лісових мешканців», а значить – поводити себе, як гості – не шуміти, не бешкетувати і пам'ятати, що все, що у ньому знаходиться, є потрібним для життя дикої природи.

Зокрема, учні мають пам'ятати, що лише у казках є добрий лікар Ой-болить, а в реальності дикі звірі є настільки є розумними, що вміють лікувати себе самі. Тому, наприклад отруйні гриби, які є неприпустимими для людського життя, для оленів, зубрів, кабанів, лосів вони є прекрасним харчем, а то й різноманітними ліками.

Акцентуючи на луках та полях як таких, що слугують будинками для проживання представників рослинного та тваринного світу на цих природних угрупованнях, ми розкриваємо ці поняття через так зване спілкування з цими істотами. Тому зривання дикорослих рослин, зокрема польових – білосніжних ромашок, червоних маків, блакитно-синіх волошок, запашної конюшини та плетінні, наприклад з них вінків чи створенні букетів, а також

вилів диких тварин для колекцій і спостережень, що вважалося за старою антропоцентричною парадигмою нормою, сьогодні є неприпустимим.

Сьогодні також метелики розглядаються не як шкідлива гусінь як один із етапів розвитку – метаморфозу, а як «квітка неба», якою потрібно милуватися, а якщо спостерігати, то лише на відстані, глибоко усвідомлюючи, що ці представники типу членистоногих ряду лускокрилих є дуже делікатними істотами: їх крильця складаються з лусочок, які вкриті пилком, і при доторканні до них руками пилко осипається і комаха гине.

Також зауважуємо, що у минуле має відійти стереотип «людина – цар, господар природи», який є найбільш характерним для радянського періоду, зокрема 50-80-х рр. ХХ століття. Відповідно до цього підходу людина виступає як мірило всіх речей, а об'єкти довкілля оцінюються з точки зору або небезпеки, або корисності для людей. Таке трактування націлює людину на те, що вона може змінювати природу, як їй заманеться, оскільки одержала титул «царя». При цьому жодні природні закономірності зовсім не враховуються.

Вважаємо, що із дітьми доречно згадати біблійний факт про створення Богом Землі, коли Всевишній, створивши людину, наказав їй володарювати, однак людина, на превеликий жаль, поняття «володарюю» сприйняла по-своєму і «долодарювалася» до того, що маємо на сьогоднішній день те, що маємо.

Відповідно до другого стереотипу – розподіл природних об'єктів на красиві і потворні велике місце відводиться ставленню самого вчителя до таких живих об'єктів, як, наприклад жаб, черв'яків, павуків, змій тощо. З погляду екологічного виховання учні мають зрозуміти, що зовнішній вигляд будь-якого організму є результатом його пристосування до життя у певних умовах. Тому важливо навчати дітей бачити красу кожного живого організму, його потрібність та доцільність в екосистемах, допомогти усвідомлювати необхідність існування кожного живого організму (крім шкідливих бактерій) незалежно від того, «симпатичні» вони їм чи ні. Дуже важливо навчати поважати усі форми прояву життя на Землі (Горопаха, 2012; Руснак, 2003).

Так, наприклад, розглядаючи дощового черв'яка, ми звертаємо увагу учнів не на зовнішній вигляд (бо яким по-іншому може бути цей представник Черв'яків, якщо його домітка знаходиться у землі), а на його потрібність у природі: він є розпушувачем ґрунту і без таких, як він, наш верхній шар землі, на якому ростуть рослини, овочі та всякі, як в історії біології

називають прянощі, він перетворився б на звичайнісінький асфальт. Використовуючи метод моделювання маленьких чоловічків технології формування творчої особистості за Р. Альтшуллером доцільно пояснити учням, яку важливу роль відіграє в природі дощовий черв'як.

Тому, вважаємо, що одним із важливих завдань учителя закладу загальної середньої освіти – довести своїм вихованцям, що будь-який живий організм є включений у складний ланцюг природних взаємозв'язків, і його втрата може викликати непередбачені наслідки (Біда, 2000; Руснак, 2003).

Детальний аналіз науково-педагогічної та психолого-методичної літератури дозволяє стверджувати, що учні, особливо діти дошкільного і молодшого шкільного віку поняття «негарне» сприймають як непотріб, якому немає бути місця у їх житті. Тому наступний стереотип, яким ми аналізуємо, пов'язаний з несумісністю розмежування рослин й тварин на шкідливі й корисні. Зауважимо, що ми повністю погоджуємося із думкою науковців, екологів, зоозахисників в тому, що у такому підході розкривається споживча корисність від природи («Яка мені з того буде користь?»). Таке трактування приводить школярів до негативного ставлення до хижих звірів, рослин-хижаків чи неістівних представників грибного царства.

Вважаємо такий підхід антиекологічним, оскільки він навчає учнів бачити, наприклад мишу великою шкідницею, він негативно впливає на формування в них неправильних уявлень про об'єкти живої природи взагалі. Або, як стверджують сучасні науковці, у категорію «шкідливих тварин» попадають, наприклад, вовки, що нападають на зайців чи овець; лисиці, які полюють на домашніх птахів; хижі птахи, наприклад яструби, що полюють на зайців чи інших дрібних представників пташиного царства, тощо. З точки зору здійснення екологічного виховання за новою парадигмою така класифікація є несприйнятливою.

Вважаємо, що учням необхідно акцентувати увагу й на тому, що у природних умовах є низка живих організмів, необхідних для підтримки природної рівноваги. Яскравим прикладом є така комаха, як міль. Зауважимо, що у природних умовах вона виконує важливу місію – переробляє хутро загиблих тварин. З біологічної точки зору кімнатна міль бере активну участь у кругообігу речовин, що є необхідним у природному середовищі.

Однак вважається, що міль робить велике зло, оскільки знищує придбане людиною добро, а насправді виконує те завдання, яке їй доручила Природа. І в тому також є парадокс. Тому учням необхідно акцентувати на тому, що інколи людина

сама створює сприятливі умови для життя в її оселі відповідних «шкідників»: мишей, молів (люди накопичують надто старі речі чи забувають провітрювати їх). До речі, у Австралії поставлено молі пам'ятник, бо вона допомогла людям позбутися різновиду кактуса-паразита, який знищував усі рослини, які росли біля нього.

Зупинимося конкретніше, наприклад й на тарганах. Відомо, як засвідчують наукові джерела, що самка таргана відкладає яйця лише у смітнику, і один виводок може налічувати до тисячі таких яєць. Взагалі, вважається, що комахи є найплодючіші істоти великого царства Тварини. Трапляється, на жаль, що люди забули винести впродовж лише кількох днів сміття, а самка таргана, відчуваючи неприємний його запах, може перелізти навіть з першого на десятий поверх будинку, щоб відкласти яйця, бо саме у смітнику для неї дуже «комфортно». Тому і виходить, що людина створює інколи так звані «притулки», не осмислюючи наслідки своїх дій та вчинків. А у природних же умовах, як засвідчує довідково-енциклопедична література, кількість усіх цих тварин регулюється законами природи: обмеженою кількістю їжі, різноманітністю «ворогів», виникненням різних хворіб тощо) (Горопаха, 2012).

Таким чином, ми погоджуємося із думкою науковців в тому, що людина повинна чітко розділяти два середовища – штучне і створене нею самою: чисельність багатьох небезпечних і небажаних для нас тварин, яких ми називаємо «шкідливими», має нею регулюватися. Люди мають пам'ятати, що у природних екосистемах усі ці види підтримують рівновагу на Планеті Земля, тому в природних умовах за новою парадигмою у жодному випадку на шкідливих і корисних тварин їх поділяти не можна.

Зупинимося конкретніше ще на одному стереотипі – необхідність дбайливого ставлення до природних об'єктів з погляду використання їх людиною. Сьогодні споживацьке ставлення до довкілля стало одним із найважливіших проблем людства. Тому в результаті такого екологічного виховання за старою антропоцентричною парадигмою привело до того, що у дітей сформувалася думка про те, що споживацьке ставлення до об'єктів живої та неживої природи є нормою. Зокрема, акцентуємо на вирубуванні дерев для отримання дров, будівництва житла або хвойних дерев для свого ж задоволення, наприклад на Різдвяно-Новорічні свята. І це призвело до того, що у вирубаних лісах великим тваринам нема сьогодні де сховатися, вони стають легкою здобиччю для мисливців та бракон'єрів.

Зауважуємо, що такий стереотип, як «поліпшувати природу», «допомагати природі», «примножувати її багатства» учні трактують по-своєму і часто негативно, оскільки ідея необхідності поліпшувати та збільшувати природні багатства оцінюється з такою позиції, що людина є господарем природи і може з нею робити все, що завгодно. Ми погоджуємося з науковцями, що такий стереотип викоринити найважче.

Тому перед учителями початкової, середньої чи старшої школи стоїть дуже важливе завдання – допомогти учням усе це глибоко осмислити і подати їм у новому ракурсі, що інколи протирічить думкам батьків, оскільки вони теж часто вважають, що так було правильно і так має бути і далі, бо так їм передалося від попередніх поколінь чи вони засвоїли ще зі шкільних парт.

Ми окреслюємо низку форм та методів екологічного виховання учнів закладу загальної середньої освіти, які мають місце в освітньому процесі, зокрема на заняттях інтегрованих курсів «Я досліджую світ», «Я пізнаю світ», «Всесвіт» у початковій школі чи на інтегрованих курсах «Природничі науки», «Пізнаємо природу», «Довкілля», які будуть мати місце у 5 класі Нової української школи відповідно до прийнятого та затвердженого урядом Держстандарту базової середньої освіти (<https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazo>).

Так, основною формою вивчення довкілля, на яких створюються сприятливі умови для виявлення естетичної цінності світу природи та формуванню екологічно доцільної поведінки в природному середовищі, виступають екскурсії в природу, на яких важливим методом пізнання є спостереження за об'єктами живої та неживої природи. Сьогодні за екоцентричною парадигмою важливо усвідомити учням, що ці спостереження здійснюємо без нанесення цим об'єктам жодної шкоди.

Акцентуємо на тому, що сьогодні порівняно новим видом діяльності молодших школярів в природі стала робота на «екологічній стежині», яка представляє розроблений маршрут в парку, сквері, саду чи території шкільного подвір'я. На таких стежинах учні мають можливість порівнювати природне і перетворене середовище, аналізувати його, систематизувати, а під час виконання різноманітних завдань творчо, креативно й критично мислити. На таких стежинах сьогодні мають місце квест-заняття чи заняття милування природою, які започаткував ще у свій час педагог-гуманіст 20 ст. Василь Сухомлинський. На цих заняттях під відкритим небом учні ведуть

спостереження, складають казки про природу, пишуть твори-роздуми, у процесі їх проведення учні отримують радість чи відповідне захоплення від естетичної цінності навколишнього середовища (Байбара, 1998; Біда, 2000).

Зауважуємо, що сьогодні необхідною і обов'язковою умовою здійснення екологічної освіти молодших школярів за новою екоцентричною парадигмою виступає й систематична робота вчителя на уроках і в позакласній діяльності, зокрема Клуб веселих та кмітливих, вікторини та позакласні заходи на екологічну тематику. Наприклад, у закладах загальної середньої освіти важливе місце продовжують займати такі свята, як «День Лісу», «Свято Квітів», «Свято Врожаю», «Свято Колоска», «День Подяки», «Свято Води», «День Довкілля», «Толока» та ін.

З метою здійснення екологічного виховання учнів використовується низка таких методів пізнання природи, як евристичні бесіди, рольові ігри, різноманітні практичні роботи, які на сьогоднішній день набувають нових форм відповідно до ідей Концепції Нової української школи.

В освітньому процесі закладів загальної середньої освіти широко використовується цілий спектр ігор:

- дидактичних ігор як ігор з правилами («Можна-не можна», ігри й картками («Чий будинок», «Лото»), ігри з природним матеріалом («Чудовий мішечок»), ігри-вікторини («Квітковий хоровод»), ігри-загадки, які доцільно проводити на лоні природи;

- рольових ігор, заснованих на моделюванні соціального змісту екологічної діяльності («Що відбудеться, якщо ...?», «Екологічна експертиза»);

- ігор-змагань екологічного змісту – ігор-конкурсів, а саме: кросворди, подорожі, ребуси, які включають розв'язання низки екологічних задач, екологічних ситуацій, створення процесу моделювання екологічних зв'язків у природі та ін. (Ліннік, 2010; Руснак, 2003).

Детальний аналіз науково-педагогічної та психолого-методичної літератури з окресленої проблеми дозволяє стверджувати, що останнім часом вчителі широко застосовують метод проєктів. Особливо актуальними стали проєкти на такі теми: «Добра зима», «У гості до Чарівниці Осені», «Ми любимо квіти», «Грибне царство», «Посади дерево», «Збережемо довкілля чистим» та ін.

Усі перелічені форми та методи є необхідними важливими умовами у формуванні відповідального ставлення учнів до об'єктів живої чи неживої природи.

Висновки. Отже, проаналізований матеріал має підстави висувати, що екологічне виховання учнів початкових класів, середньої та старшої школи відіграє важливе значення у формуванні в них нового екологічного мислення, екологічної культури та екологічно доцільної поведінки у природі, оскільки на зміну старій антропоцентричній парадигмі прийшла нова – еко- або біоцентрична парадигма.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Байбара Т.М. Методика навчання природознавства в початкових класах : навчальний посібник. Київ : Веселка, 1998. 338 с.
2. Біда О. Методика викладання природознавства і сільськогосподарської праці : методичний посібник. Київ : Ірпінь, 2000. С. 82–86.
3. Державний стандарт базової середньої освіти (5-9 класи) Нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazo>.
4. Державний стандарт початкової освіти. URL: <http://nus.org.ua/articles/uryad-zatverdyy-novyj-standart-pochatkovoyi-osvity-shho-tse-oznachaye/>.
5. Загальна методика навчання біології: навчальний посібник / І.В. Мороз та ін.; за ред. І.В. Мороза. Київ : Либідь, 2006. С.269–276.
6. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
7. Екологічне виховання. URL: https://m.pidru4niki.com/1993110235029/pedagogika/ekologichne_vihovannya.
8. Концепція Нова українська школа : URL: <https://on.gov.ua/tag/nova-ukrainska-shkol>.
9. Лінник О.О. Методика викладання освітньої галузі «Людина і світ». Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. С. 21–33.
10. Методика ознайомлення дітей з природою: хрестоматія / Укладач Н.М. Горобаха. Київ : Генеза, 2012. 124 с.
11. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>.
12. Рибалко Л. Формування екологічного мислення в учнів на засадах еколого-еволюційного підходу. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis.
13. Руснак Г. Форми і методи екологічного виховання в школі / *Біологія і хімія в школі*. 2003. № 28. С. 3–25.
14. Типова освітня програма початкової освіти під керівництвом Р.Б. Шияна. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednyaosvita/navchalniprogrami/navchalni-programi-dlyapochatkovoyi-shkoli>.

REFERENCES

1. Baibara T.M. (1998). *Metodyka navchannia pryrodoznavstva v pochatkovykh klasakh* [Methods of teaching nature studies in primary school] : navchalnyi posibnyk. Kyiv : Veselka, 388 s [in Ukrainian].
2. Bida O. (2000). *Metodyka vykladannia pryrodoznavstva i silskohospodarskoi pratsi* [Methods of teaching natural sciences and agricultural work] : metodychnyi posibnyk. Kyiv : Irpin, pp. 82–86 [in Ukrainian].
3. Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity (5-9 klasy Novoi ukrainskoi shkoly) [State standard of basic secondary education (5-9 grades of the New Ukrainian school)]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazo> [in Ukrainian].
4. Derzhavnyi standart pochatkovoi osvity [State standard of primary education]. URL: <http://nus.org.ua/articles/uryad-zatverdyy-novyj-standart-pochatkovoyi-osvity-shho-tse-oznachaye/> [in Ukrainian].
5. Zahalna metodyka navchannia biolohii [General methods of teaching biology] : navchalnyi posibnyk / Moroz I.V. ta in.; za red. I.V.Moroza (2006). Kyiv : Lybid, pp. 269–276 [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [Law of Ukraine «On Education»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].
7. Ekolohichne vykhovannya [Environmental education]. URL: https://m.pidru4niki.com/1993110235029/pedagogika/ekologichne_vihovannya [in Ukrainian].
8. Kontsepsiia Nova ukrainska shkola [Concept of the New Ukrainian School]. URL: <https://on.gov.ua/tag/nova-ukrainska-shkol> [in Ukrainian].
9. Linnik O.O. (2010). *Metodyka vykladannia osvitnoi haluzi «Liudyna i svit»* [Methods of teaching the educational field „Man and the World”]. Kyiv : Vydavnychi Dim «Slovo», pp. 21–33 [in Ukrainian].
10. Horopakha N.M. (2012). *Metodyka oznaiomlennia ditei z pryrodou* [Methods of acquainting children with nature] : khrestomatiia. Kyiv : Heneza, 124 s. [in Ukrainian].
11. Navchalna prohrama dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Curriculum for general secondary education institutions]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas> [in Ukrainian].
12. Rybalko L. (2017). *Formuvannia ekolohichnoho myslennia v uchniv na zasadakh ekoloho-evoliutsiinoho pidkhodu* [Formation of ecological thinking in students based on the ecological-evolutionary approach]. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis [in Ukrainian].
13. Rusnak H. (2003). *Formy i metody ekolohichnoho vykhovannia v shkoli* [Forms and methods of environmental education at school]. *Biolohiia i khimiia v shkoli*. № 28. pp. 3–25 [in Ukrainian].
14. Typova osvitnia prohrama pochatkovoi osvity pid kerivnytstvom R.B. Shyiana URL [Typical educational program of primary education under the guidance of R.B. Shyian URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednyaosvita/navchalniprogrami/navchalni-programi-dlyapochatkovoyi-shkoli> [in Ukrainian].